

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

КОНЧУК НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 343.322 (477)

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
Максимович Роман Львович,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін.

Офіційні опоненти доктор юридичних наук, професор
Бурдін Володимир Миколайович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
декан юридичного факультету

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Чорний Руслан Леонтійович,
Національна академія Служби безпеки України,
директор науково-організаційного центру.

Захист відбудеться «08» лютого 2019 р. о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розіслано «05» січня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В Україні донедавна простежувалися лише поодинокі випадки вчинення державної зради, тому ст. 111 КК України практично не застосовувалась. Попри це, навіть одиничний факт вчинення цього злочину становить серйозну небезпеку для нашої держави, оскільки відповідні дії можуть спричинити неабияку шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України. Із 2014 року ситуація кардинально змінилася внаслідок активізації російської збройної агресії на сході України, насильницького протиправного відторгнення АР Крим та Севастополя від України, а також їхньої анексії Російською Федерацією. Зокрема, аналіз звітності основних показників роботи органів досудового розслідування, підготовлений Генеральною прокуратурою України за період 2013–2016 рр., засвідчує тенденцію почастішання випадків державної зради. Так, 2013 р. до суду не було передано жодного обвинувального акта щодо вчинення державної зради. Натомість у 2014 р. таких обвинувальних актів налічувалось 8; 2015 р. – 7. Врешті, у 2016 р. їхня кількість зросла до 50.

Поширеними є випадки, коли спецслужби РФ намагаються здійснити масштабні вербування українських громадян, зазвичай військових, для вчинення ними державної зради. Нерідко наші співвітчизники свідомо йдуть на такий крок, зраджуючи інтереси України. Отож гостро постало питання захисту кримінально-правовими засобами відносин, що забезпечують умови охорони основ національної безпеки України. Запорукою успішного виконання цього обов'язку є не лише злагоджена діяльність підрозділів Служби безпеки України у боротьбі зі злочинними зрадницькими проявами, а й ефективне реагування кримінального законодавства на будь-яку загрозу національній безпеці України. Відтак прийнято низку змін до КК України, згідно з якими скасовано строки давності щодо злочинів проти основ національної безпеки України, зокрема й за вчинення державної зради, а також встановлено додаткове покарання у виді конфіскації майна.

Попри чималу кількість напрацювань із кримінально-правової охорони національної безпеки України, всебічного аналізу кримінальної відповідальності за державну зраду не здійснено. Окремі аспекти цієї проблеми вивчали Г. В. Андрусів, О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, В. К. Грищук, Б. М. Діденко, О. О. Дудоров, С. В. Дяков, Л. М. Демидова, Л. Д. Єрмаков, І. Л. Іванов, В. С. Картавцев, В. С. Клягін, В. Г. Кундеус, Ю. В. Луценко, В. К. Матвійчук, М. І. Мельник, Л. В. Мошняга, В. О. Навроцький, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, І. О. Харь, Р. Л. Чорний, О. В. Шамара, В. М. Шлапаченко та інші. Дослідники розглядали це питання зазвичай лише опосередковано, у рамках кримінально-

правової характеристики злочинів проти основ національної безпеки або коментування окремих положень кримінального законодавства.

Тому очевидно, що чимало аспектів, що стосуються кримінальної відповідальності за державну зраду, залишаються дискусійними або невіршеними, зокрема щодо: визначення моменту закінчення державної зради, вчиненої способом переходу на бік ворога; доцільності криміналізації збирання відомостей, що становлять державну таємницю, з метою їх передачі як закінченого злочину; з'ясування моменту закінчення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України, способом шпигунства, що полягає у збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю, тощо.

Такий стан наукової розробки окресленої проблеми негативно позначається на практиці під час вирішення питань притягнення особи до кримінальної відповідальності за державну зраду, оскільки в окремих випадках виникають правозастосовні труднощі щодо визначення конкретного способу державної зради (чи наявний факт державної зради, вчиненої способом шпигунства або ж способом сприяння у проведенні підривної діяльності проти України, оскільки остання може полягати у видачі ворожій стороні державної таємниці), з'ясування чого має важливе значення, адже відповідає принципу повноти та точності кримінально-правової кваліфікації. Також трапляються випадки неоднакового застосування кримінального закону (наприклад, в одних випадках особу звільняють від кримінальної відповідальності за вже розпочату злочинну діяльність, а в інших – ні).

Відтак наведене засвідчує актуальність обраної теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ відповідно до наукових досліджень факультету № 6 (юридичний факультет) у межах теми «Проблеми реформування правової системи України» (номер державної реєстрації 0112U007492).

Мета і задачі дослідження. *Метою* роботи є формулювання концепцій розуміння складу злочину «державна зрада», комплексний аналіз складу злочину державної зради та покарання за нього, а також з'ясування особливостей звільнення від кримінальної відповідальності в цій частині. Реалізація мети передбачає вирішення таких основних *задач*:

– визначити стан теоретичної розробки кримінальної відповідальності за державну зраду;

– проаналізувати історичні підходи до регламентації відповідальності за державну зраду;

– дослідити зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за державну зраду;

– з'ясувати об'єктивні ознаки складу злочину державної зради;

- охарактеризувати суб'єктивні ознаки складу злочину державної зради;
- здійснити відмежування державної зради від суміжних складів злочинів;

- дослідити особливості покарання за державну зраду;
- встановити особливості звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері кримінально-правового регулювання протидії вчиненню особою злочину «державна зрада».

Предмет дослідження – кримінальна відповідальність за державну зраду.

Методи дослідження обрано відповідно до окреслених мети та задач, з урахуванням об'єкта та предмета дослідження. Зокрема, у роботі використано такі загальнонаукові та спеціальні методи: *діалектичний* (дав змогу охопити всі питання теми в динаміці, з'ясувати їх взаємозв'язок і взаємозумовленість (усі розділи)); *історико-правовий* (зادля визначення закономірностей розвитку кримінального законодавства, що встановлювало кримінальну відповідальність за державну зраду (підрозділ 1.2)); *порівняльно-правовий* (під час визначення особливостей регламентації кримінальної відповідальності за державну зраду у кримінальному законодавстві окремих держав та ймовірності використання зарубіжного досвіду у вітчизняній правовій системі (підрозділ 1.3)); *герменевтичний* (для з'ясування особливостей ознак складу злочину «державна зрада» (усі розділи)); *системно-структурний* (у процесі відмежування державної зради від суміжних складів злочинів (підрозділ 2.5)); *статистичний* (під час узагальнення й аналізу матеріалів судової практики різних регіонів України (розділи 2, 3)); *соціологічний* (у рамках анкетування працівників правоохоронних органів та суддів задля отримання даних стосовно їхньої позиції щодо регламентації кримінальної відповідальності за державну зраду (розділи 2,3); *узагальнення* (для наведення практично значущих висновків на підставі проведених окремих досліджень (усі розділи)).

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації становлять праці з кримінального права, загальної теорії права, пам'ятки кримінального права та довідково-енциклопедична література.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали судової практики різних регіонів України, що містить Єдиний державний реєстр судових рішень України (проаналізовано 19 вироків). У роботі використано результати соціологічного опитування працівників правоохоронних органів і суддів (загалом 200 осіб).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним кримінально-правовим дослідженням державної зради. З-поміж найбільш суттєвих результатів, що мають наукову новизну, а також засвідчують особистий внесок автора у

сферу забезпечення кримінально-правової охорони національної безпеки України, є такі:

вперше:

– запропоновано диференціювати кримінальну відповідальність за державну зраду з урахуванням виду суб'єкта цього злочину та встановити відповідальність військовослужбовців та службових осіб, які займають особливо відповідальне становище, у кваліфікованому складі злочину;

– констатовано, що кримінальній відповідальності за державну зраду повинні підлягати також особи, які мають громадянство України та приналежність до громадянства іншої держави (інших держав) одночасно;

– обґрунтовано, що суб'єкт вчинення державної зради способом переходу на бік ворога може бути лише спеціально-конкретним (якому, крім загальних і спеціальних ознак, на момент вчинення суспільно небезпечного діяння притаманні додаткові конкретно-визначені ознаки), оскільки перейти з однієї сторони («свої») на ворожу може той, хто належить до воюючої сторони, є супротивником на війні, у воєнних діях. Якщо ж відповідні дії вчиняє «звичайний» громадянин, то це буде надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України;

– доведено, що зберігання відомостей, що становлять державну таємницю, за вказівкою представника іноземної держави чи організації належить розглядати як третю форму державної зради – надання громадянином України допомоги іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам у проведенні підривної діяльності проти України (особа сприяє представнику іноземної держави чи організації шляхом зберігання відомостей, що становлять державну таємницю, знаючи, що подальше використання ворожою стороною таких відомостей є загрозою для національної безпеки України);

удосконалено:

– формулювання змісту ч. 2 ст. 111 КК України, зокрема запропоновано таку її редакцію: «Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України чи особа, яка має громадянство України та приналежність до громадянства іншої держави (інших держав) одночасно, якщо ними припинено вчинення діяння, спрямованого на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, якщо була можливість доведення злочину до кінця, добровільно повідомлено органи державної влади про вчинене і якщо при цьому не завдано шкоди національній безпеці України»;

набули подальшого розвитку:

– твердження, що перехід на бік ворога, шпигунство та надання громадянином України допомоги іноземній державі, іноземній організації чи

їхнім представникам у проведенні підривної діяльності проти України можуть бути вчинені і шляхом попереднього отримання злочинного завдання від іноземної держави, іноземної організації чи їхнього представника, і за власної ініціативи громадянина України, без попереднього отримання злочинного завдання;

– положення, що державна зрада, вчинена способом шпигунства, яке полягає у збиранні відомостей, що становлять державну таємницю, є закінченим злочином від початку збирання відомостей як процесу;

– позиція, що надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України можна назвати загальним способом державної зради, різновидами якої є перехід на бік ворога та шпигунство. Отже, третій спосіб державної зради буде наявний тільки тоді, коли вчиняються вказані дії, які не охоплюються першими двома способами;

– міркування, що суб'єктивна сторона складу злочину «державна зрада» характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу.

Практичне значення отриманих результатів. У результаті виконаного дослідження отримано низку науково-теоретичних результатів, що мають значення не лише для науки кримінального права, а й для діяльності правозастосовних органів. Зокрема, наукові положення можуть бути використані у:

– правотворчості – для вдосконалення кримінального законодавства України задля усунення недоліків і внесення відповідних змін до статті, у якій передбачена кримінальна відповідальність за державну зраду;

– правозастосовній діяльності – під час здійснення кримінально-правової кваліфікації, відмежування складу злочину «державна зрада» від суміжних складів злочинів, а також визначення кримінально-правових наслідків державної зради (довідка Генеральної Прокуратури України від 03 березня 2017 р. № 12/1/2-10);

– навчальному процесі – у рамках викладання навчальних дисциплін зі Загальної й Особливої частин кримінального права України та відповідних спецкурсів;

– науково-дослідній діяльності – як основа для подальшої розробки теоретичних та практичних проблем кримінальної відповідальності за державну зраду.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертації оприлюднено на таких науково-практичних заходах: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку» (м. Херсон, 13–14 лютого 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних

відносин» (м. Дніпропетровськ, 6–7 березня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні» (м. Одеса, 13–14 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток правової системи України в умовах сьогодення» (м. Харків, 6–7 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя» (м. Дніпропетровськ, 6–7 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності» (м. Харків, 20–21 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний вимір держави і права» (м. Львів, 20–21 травня 2016 р.)

Публікації. Основні результати дослідження викладено у 13 публікаціях, із них п'ять – у фахових наукових виданнях України, одна – у науковому періодичному іноземному виданні та сім – тези виступів на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій українською й англійською мовами; переліку умовних скорочень; вступу; трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів; висновків; списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 218 сторінок, із них основного тексту – 169 сторінок, список використаних джерел (266 найменувань) – 23 сторінки, 6 додатків розміщено на 13 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено зв'язок роботи з науковою програмою, планом, темою, охарактеризовано мету і задачі, об'єкт і предмет дослідження, висвітлено методологічну, науково-теоретичну й емпіричну основи дисертації, сформульовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію та публікацію основних результатів дослідження.

Розділ 1 «Загальні засади дослідження кримінальної відповідальності за державну зраду» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Стан теоретичного дослідження кримінальної відповідальності за державну зраду»* на підставі аналізу кримінально-правової літератури виокремлено питання, що є дискусійними серед науковців, а саме: щодо визначення моменту закінчення державної зради, вчиненої способом переходу на бік ворога; доцільності криміналізації збирання відомостей, що становлять державну таємницю, із метою їх передачі як закінченого злочину; щодо з'ясування форми вини вчинення державної зради.

На дисертаційному рівні поза увагою вчених залишилися питання кримінальної відповідальності за державну зраду, які стосуються відмежування відповідного злочину від суміжних посягань; історії розвитку кримінальної відповідальності за державну зраду.

У підрозділі 1.2 «Кримінальна відповідальність за державну зраду в пам'ятках українського кримінального права» встановлено, що питання кримінальної відповідальності за державну зраду були актуальними одвіку. Своє закріплення норма, яка передбачає відповідальність за державну зраду, була запроваджена у законодавстві з часів раннього середньовіччя. Окреслено такі закономірності у розвитку кримінально-правової регламентації: поява «нових» способів державної зради та їхня деталізація; утвердження принципу колективної відповідальності, відповідно до якого покаранню підлягали усі члени сім'ї зрадника. Водночас законодавчі норми, які передбачають кримінальну відповідальність за державну зраду, у сформованому вигляді з'явилися у КК УРСР 1960 р. У раніше діючих пам'ятках українського кримінального права не віднайдено законодавчих конструкцій, вартих для відтворення у чинному КК України.

У підрозділі 1.3 «Кримінальна відповідальність за державну зраду в законодавстві деяких зарубіжних держав» визначено низку спільних ознак кримінального законодавства зарубіжних держав із КК України (передбачення спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності; відсутність кваліфікуючих ознак державної зради) та відмінних (передбачення у КК зарубіжних держав діянь, що охоплюються поняттям державної зради, які не вказані у КК України; наявність інших умов звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду).

Констатовано, що у кримінальному законодавстві зарубіжних держав є певні положення, які доцільно запозичити українському законодавцю, зокрема передбачення однієї з умов спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду будь-яке сприяння призупиненню заподіяння подальшої шкоди. Йдеться про припинення вчинення дій особою на шкоду національній безпеці держави.

Розділ 2 «Характеристика складу злочину «державна зрада» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Об'єкт і предмет складу злочину «державна зрада» встановлено, що стаття про державну зраду розміщена у Розділі I Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки України». Це свідчить про те, що державна зрада є одним із найнебезпечніших видів злочинної діяльності. Злочин, передбачений ст. 111 КК України, враховуючи його безпосередній об'єкт, необхідно віднести до так званих «багатооб'єктних» злочинів, які одночасно заподіюють шкоду декільком групам суспільних відносин, які є альтернативними та цілком

самостійними об'єктами відповідного складу злочину. Предметом складу злочину «державна зрада» є відомості, що становлять державну таємницю, які чітко визначені у сферах, в яких вона може існувати (у сфері оборони; економіки, науки і техніки; зовнішніх відносин, у сфері державної безпеки та охорони правопорядку).

У підрозділі 2.2 «Об'єктивна сторона складу злочину «державна зрада» з'ясовано, що аналізований злочин за юридичною конструкцією має формальний склад, що свідчить про те, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише суспільно небезпечне діяння. Констатовано, що перехід на бік ворога та шпигунство можуть бути вчинені шляхом і дії, і бездіяльності; і за попередньою пропозицією представника іноземної держави, і з власної ініціативи громадянина України. Державна зрада, вчинена способом надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України, вчиняється шляхом і активних, і пасивних дій.

У підрозділі 2.3 «Суб'єкт складу злочину «державна зрада» продемонстровано, що суб'єкт державної зради є спеціальним. Державну зраду може вчинити фактично кожна особа, яка наділена загальними (фізична, осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку) та спеціальною (наявність громадянства України) ознаками суб'єкта складу злочину, – від Президента України до пересічної людини. Наявність громадянства іншої держави не означає, що особа автоматично втрачає громадянство України, оскільки існує відповідна процедура припинення громадянства України. Вказівка у диспозиції ст. 111 КК України на таку ознаку суб'єкта злочину, як наявність лише громадянства України, дещо звужує коло осіб, які можуть вчинити державну зраду. Відтак несправедливим є те, що особа користується всім обсягом прав, які надає їй Україна, однак, коли вчиняє посягання, спрямоване на шкоду національній безпеці України, то в її діях «шукають» інший склад злочину.

У підрозділі 2.4 «Суб'єктивна сторона складу злочину «державна зрада» обґрунтовано, що державна зрада вчиняється виключно з прямим умислом, оскільки відповідний злочин описано як такий, що має формальний склад. Прямий умисел також впливає з його мети – спричинити шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

У підрозділі 2.5 «Відмежування державної зради від суміжних складів злочинів» визначено групи суміжних складів злочинів (ст.ст. 114, 231, 232, 232-1, 328, 330, 422, 427, 429, 430, 431 КК України) зі злочином «державна зрада», а також наведено їхні спільні та розмежувальні ознаки. Головною розмежувальною ознакою слід визнавати мету вчинення державної зради, зокрема спричинення шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та

недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

Розділ 3 «Кримінально-правові наслідки вчинення державної зради» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Покарання за державну зраду та особливості його призначення»* встановлено, що покарання за державну зраду, які передбачені у санкції ст. 111 КК України, відповідають ступеню суспільної небезпеки злочину. Запровадження додаткового покарання у виді конфіскації майна є виправданим рішенням законодавця, оскільки таким чином посилюється каральна та виховна можливість основного покарання, призначеного судом лише одноразово.

На основі проаналізованих обвинувальних вироків встановлено, що у 38 % випадків суди застосовують положення ст. 69 КК України. Водночас обставин, які обтяжують покарання, судом не встановлено в жодному випадку. Натомість серед обставин, які пом'якшують покарання, суд зазвичай враховує такі: молодий вік обвинуваченого під час вчинення злочину, відсутність тяжких наслідків злочину, притягнення обвинуваченого вперше до кримінальної відповідальності, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, наявність на утриманні малолітньої дитини і позитивну характеристику.

У підрозділі 3.2 *«Звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду»* доведено, що ч. 2 ст. 111 КК України передбачає звільнення від кримінальної відповідальності за всі способи державної зради, що передбачені у ч. 1 ст. 111 КК України, однак не у всіх випадках, а лише у тих, що пов'язані з отриманням громадянином України злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їхніх представників. Така позиція законодавця є слушною, оскільки вчинення громадянином України дій, спрямованих на шкоду національній безпеці держави, за власною ініціативою не має підлягати заходам стимулювання добровільного припинення злочинної поведінки з боку держави, оскільки така особа за власною ініціативою стала на злочинний шлях.

ВИСНОВКИ

Комплексне наукове дослідження кримінальної відповідальності за державну зраду дало змогу отримати важливі для теорії, законотворчої і судової практики результати, а відтак сформулювати основні, науково обґрунтовані положення і висновки.

1. Узагальнення теоретичних напрацювань щодо кримінальної відповідальності за державну зраду в кримінальному праві засвідчує, що цьому питанню приділено недостатньо уваги. Зокрема, деякі аспекти й досі є

дискусійними, розглядалися лише поодинокими авторами чи не висвітлені у кримінально-правовій літературі.

2. На основі аналізу пам'яток вітчизняного кримінального законодавства встановлено, що кримінально-правова протидія державній зраді забезпечувалась на всіх етапах розвитку суспільства. Кримінальне законодавство України отримало у спадок велику історію, що слугувало вагомим поштовхом до розвитку нових та менш репресивних кримінально-правових норм. Водночас наведені пам'ятки права практично не охопили проблемних питань удосконалення кримінальної відповідальності за державну зраду.

3. Проаналізовано зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за державну зраду, що дає змогу впровадити у національну правову систему позитивний досвід (передбачення однієї з умов спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду будь-яке сприяння призупиненню заподіяння подальшої шкоди), а також окреслити законодавчі рішення, яких необхідно уникнути (використання узагальненого поняття державної зради; передбачення кваліфікуючої ознаки складу державної зради вчинення злочину, поєданого з умисним вбивством; відсутність спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду).

4. Предметом складу злочину «державна зрада» є відомості, що становлять державну таємницю, зміст яких розкривається завдяки бланкетності диспозиції ст. 111 КК України, що обумовлює визначення такого поняття шляхом звернення до іншогогалузевих нормативних приписів. Відповідно, відомості, які становлять державну таємницю, мають такі ознаки: 1) є інформацією, яка підлягає засекречуванню, тобто існує обмеженість на поширення та доступ до конкретних секретних даних; 2) є значущими та важливими для інтересів держави; 3) щодо цієї інформації встановлюється особливий порядок обігу; 4) чітко визначені у сферах, у яких вона може існувати.

Склад злочину «державна зрада» є формальним, тобто таким, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони якого є тільки суспільно небезпечне діяння. Відповідальність за державну зраду настає незалежно від заподіяння конкретної шкоди, яка часто буває істотно віддаленою від діяння в часі, важко піддається конкретизації та доказуванню. Однак факт настання шкідливих наслідків може бути враховано судом під час призначення покарання.

Для державної зради, вчиненої способом переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, характерні такі ознаки: перехід на бік ворога може бути вчинений лише в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; полягає у наданні громадянином України безпосередньої допомоги іноземній державі, іноземній організації

або їхнім представникам; вчинення зрадницьких дій може відбуватися і на території України, і на території супротивника чи нейтральній території (третьої держави); вчинення злочину може мати форму дії або бездіяльності.

Державна зрада способом шпигунства полягає у вчиненні таких дій: передача іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю; збирання з метою передачі названим адресатам відомостей, що становлять державну таємницю. Водночас зберігання відомостей, що становлять державну таємницю, за вказівкою представника іноземної держави чи організації не слід відносити до цього способу державної зради. Такі дії необхідно розглядати як третій спосіб державної зради – надання громадянином України допомоги іноземній державі, іноземній організації чи їхнім представникам у проведенні підривної діяльності проти України. Надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України можна назвати загальним способом державної зради, різновидами якої є перехід на бік ворога та шпигунство. Відтак очевидно, що третій спосіб державної зради буде наявним тільки тоді, коли вчиняються вказані дії, що не охоплюються першими двома способами.

5. На підставі аналізу ст. 111 «Державна зрада» КК України доведено, що суб'єкт цього злочину є спеціальним, якому властива низка ознак. Серед них вирізняємо насамперед ті, що характеризують загального суб'єкта злочину, – це ознаки, що вказують на те, що аналізований суб'єкт є фізичною особою, осудним та досягнув віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Відповідно, ознакою, яка виокремлює осіб, котрі вчинили державну зраду, з-поміж інших суб'єктів злочинів, є наявність громадянства України. Встановлено, що громадянин України, щодо якого оформлюють припинення громадянства України, до видання указу Президента України про припинення громадянства України користується тим обсягом прав, якими наділені передовсім громадяни України. Такий громадянин перебуває під суверенітетом держави, яка має його захищати. Своєю чергою, держава може вимагати від громадянина виконання певних обов'язків. За таких умов вчинення вказаним громадянином суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки державної зради, має отримати кримінально-правову оцінку за ст. 111 КК України.

Суб'єктивна сторона складу злочину «державна зрада» характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу. Це, зокрема, безпосередньо впливає з диспозиції вказаної статті, де міститься чітка вказівка законодавця щодо форми вини. По-перше, при формулюванні ознак складу аналізованого злочину застосовується термін «умисно», що, безперечно, вказує на прямий

або непрямий умисел; по-друге, умисна форма вини цього складу злочину повністю очевидна із його мети – спричинити шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України; по-третє, злочин, за який передбачена кримінальна відповідальність за державну зраду, описаний як такий, що має формальний склад (вказується лише на суспільно небезпечне діяння, а наслідки так би мовити «упущені», тобто знаходяться поза межами складу злочину). Натомість вчинення державної зради із непрямим умислом є неможливим, оскільки свідоме допущення може стосуватись винятково наслідків суспільно небезпечного діяння, які у цьому випадку знаходяться за межами об'єктивної сторони злочину, однак зі змісту кожного зі способів державної зради цілком очевидним є наслідок такого діяння (загроза спричинення або заподіяння шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України), а також спеціальна мета (спричинити шкоду безпеці держави у різних її сферах).

6. Аналіз співвідношення складу злочину «державна зрада» зі суміжними діяннями дав змогу виокремити групи суміжних складів злочинів (ч. 1 ст. 111, ч. 1 ст. 114; ч. 1 ст. 111, ст.ст. 231, 232, 232-1, ч. 1 ст. 111, ч. 1 ст. 430, ч. 1 ст. 431, ч. 1 ст. 111, ч. 1 ст. 328, ст. 422, ч. 1 ст. 111, ст. 330, ч. 1 ст. 111, ст.ст. 427, 429; ч. 1 ст. 111, ст. 431 КК України) та чітко визначити ознаки, які виконують роль розмежувальних.

7. Окреслені у дисертаційній роботі задачі вирішувалися з урахуванням позиції правозастосовної практики, на основі аналізу вироків судів України у справах про вчинення державної зради, а також із використанням результатів анкетування працівників правоохоронних органів та суддів. Відтак констатовано, що суди, за правило, призначають покарання у межах санкції відповідної статті, відповідно до КК України, враховують особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання. Водночас в окремих випадках необґрунтовано призначають покарання нижче від найнижчої межі санкції, занижуючи відтак значущість безпосереднього об'єкта складу злочину «державна зрада», на який посягає злочинець.

8. Встановлено, що підстави звільнення від кримінальної відповідальності у сучасній інтерпретації потребують вдосконалення. Відтак запропоновано передбачити звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду у таких випадках: 1) якщо громадянин України чи особа, яка має громадянство України та приналежність до громадянства іншої держави (інших держав) одночасно, припинили вчинення дій (бездіяльності), спрямованих на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній

безпеці України, хоча можливість доведення злочину до кінця існувала; 2) не завдано шкоди національній безпеці України; 3) добровільно повідомлено органи державної влади про вчинене.

У рамках виконаного дослідження розроблено низку пропозицій до КК України, зокрема належить внести зміни до ст. 111 «Державна зрада», виклавши її у такій редакції:

1. Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України чи особою, яка має громадянство України та приналежність до громадянства іншої держави (інших держав) одночасно, на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, – карається ...

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені військовослужбовцем чи службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище, – карається ...

3. Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України чи особа, яка має громадянство України та приналежність до громадянства іншої держави (інших держав) одночасно, якщо ними припинено вчинення діяння, спрямованого на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, якщо була можливість доведення злочину до кінця, добровільно повідомлено органи державної влади про вчинене і якщо при цьому не завдано шкоди національній безпеці України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Кончук Н. С. Суб'єкт складу злочину, передбаченого ст. 111 Кримінального кодексу України «Державна зрада». *Наше право*. 2015. № 1. С. 176–180.

2. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду в історії вітчизняного кримінального законодавства. *Часопис Академії адвокатури*. 2015. № 1 (26). Т. 8. С. 27–33.

3. Кончук Н. С. Перехід на бік ворога як форма державної зради. *Наше право*. 2015. № 4. С. 98–103.

4. Кончук Н. С. Об'єкт складу злочину державна зрада. *Європейські перспективи*. 2015. № 4. С. 89–95.

5. Кончук Н. С. Звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. *Право.ua*. 2016. № 1. С. 107–111.

6. Кончук Н. С. Отграничение преступления «государственная измена» от смежных составов преступлений. *Leges si viata*. 2016. № 8/2. С. 73–77.

2. Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду в окремих зарубіжних державах, які є членами Європейського Союзу. *Держава і право: напрямки та тенденції розбудови в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13–14 травня 2016 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 99–103.

8. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду у законодавстві держав СНД. *Правова система в умовах сьогодення*: міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 29 березня 2016 р.). Х.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2016. С. 99–102.

9. Кончук Н. С. Предмет складу злочину, передбаченого ст. 111 КК України. *Сучасні проблеми розвитку державності та напрямки їх вирішення через призму правотворчої діяльності*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20–21 травня 2016 р.). Х.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2016. С. 124–127.

10. Кончук Н. С. Умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. *Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13–14 травня 2016 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 91–94.

11. Кончук Н. С. Суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 111 Кримінального кодексу України. *Сучасний вимір держави і права*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20–21 травня 2016 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2016. С. 29–32.

12. Кончук Н. С. Відмежування складу злочину «державна зрада» від шпигунства. *Розвиток правової системи України в умовах сьогодення*: міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 6–7 травня 2016 р.). Х.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2016. С. 133–135.

13. Кончук Н. С. Відмежування складу злочину «державна зрада» від «розголошення державної таємниці». *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 6–7 травня 2016 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2016. С. 97–99.

АНОТАЦІЯ

Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2019.

На підставі отриманих результатів доведено необхідність диференціювати кримінальну відповідальність за державну зраду з урахуванням виду суб'єкта цього злочину та встановити відповідальність військовослужбовців та службових осіб, які займають особливо відповідальне становище, у кваліфікованому складі злочину. Констатовано, що кримінальній відповідальності за державну зраду повинні підлягати також особи, які мають громадянство України та приналежність до громадянства іншої держави (інших держав) одночасно. Обґрунтовано, що суб'єкт вчинення державної зради способом переходу на бік ворога може бути лише спеціально-конкретним (якому, крім загальних і спеціальних ознак, на момент вчинення суспільно небезпечного діяння притаманні додаткові конкретно-визначені ознаки), оскільки перейти з однієї сторони («свої») на ворожу може той, хто належить до воюючої сторони, є супротивником на війні, у воєнних діях.

Охарактеризовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину «державна зрада». Визначено групи суміжних складів злочинів зі злочином «державна зрада», а також наведено їхні спільні й, головне, розмежувальні ознаки. Проаналізовано особливості призначення покарання за державну зраду. Визначено передумови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або збройного конфлікту, що має вияв у наданні згоди на таке співробітництво; готування до шпигунства та готування до надання допомоги іноземній державі, іноземній організації чи їхнім представникам у проведенні підривної діяльності проти України за умови, що ці діяння були вчинені за попереднім завданням іноземної держави.

Ключові слова: державна зрада, перехід на бік ворога, шпигунство, підривна діяльність, національна безпека, територіальна цілісність та недоторканність, громадянин України, кримінальна відповідальність.

АННОТАЦИЯ

Кончук Н. С. Уголовная ответственность за государственную измену. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-

исполнительное право. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины, Львов, 2019.

На основании полученных результатов доказана необходимость дифференцировать уголовную ответственность за государственную измену с учетом вида субъекта данного преступления и предусмотреть ответственность военнослужащих и должностных лиц, занимающих особо ответственное положение, в квалифицированном составе преступления. Констатируется, что уголовной ответственности за государственную измену должны подлежать также лица, имеющие гражданство Украины и гражданство другого государства (других государств) одновременно. Обосновывается, что субъект совершения государственной измены способом перехода на сторону врага может быть только специально-конкретным (которому, кроме общих и специальных признаков, на момент совершения общественно опасного деяния присущи дополнительные конкретно-определенные признаки), поскольку перейти с одной стороны («своей») на вражескую может тот, кто принадлежит к воюющей стороне и является противником на войне, в военных действиях.

Охарактеризованы объективные и субъективные признаки состава преступления «государственная измена». Определены группы смежных составов преступлений с преступлением «государственная измена», а также приведены их общие и, главное, разграничительные признаки. Проанализированы особенности назначения наказания за государственную измену. Приведены предпосылки освобождения от уголовной ответственности за государственную измену: переход на сторону врага в условиях военного положения или вооруженного конфликта, проявляющийся в предоставлении согласия на такое сотрудничество; подготовка к шпионажу и подготовка к оказанию помощи иностранному государству, иностранной организации или их представителям в проведении подрывной деятельности против Украины, при условии, что данные действия были совершены по предварительному заданию иностранного государства.

Ключевые слова: государственная измена, переход на сторону врага, шпионаж, подрывная деятельность, национальная безопасность, территориальная целостность и неприкосновенность, гражданин Украины, уголовная ответственность.

ANNOTATION

Konchuk N. S. Criminal liability for state treason. – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal-Executive Law. – Lviv State University of Internal Affairs of the MIA of Ukraine, Lviv, 2019.

On the basis of the results obtained during the research, the necessity to differentiate the criminal liability for the treason, taking into account the type of the subject of the crime, and establish the responsibility of the servicemen and officials who occupy a particularly responsible position, in the qualified composition of the crime, has been proved. It was stated that persons who have the citizenship of Ukraine and at the same time have belonging to another state (other states) should also be subject to criminal liability for state treason. It is substantiated that the subject of the commission of a state treason, the way of passing to the side of the enemy, can only be a special-concrete one (which, in addition to general and special features, at the time of the commission of a socially dangerous act, has additional specific, definite features), since the transition from one side («Its») to the enemy, one who belongs to the belligerent side, is an opponent in the war, in hostilities.

The object of the crime «State treason» is determined. It is stated that the crime provided for in art. 111 of the Criminal Code of Ukraine, taking into account its direct object, should be attributed to so-called «multi-objective» crimes, which at the same time cause damage to several groups of social relations, which are alternative and completely independent objects of the corresponding crime.

The peculiarities of the objective side of the crime «State treason» are analyzed.

It is established that the subject of treason is special. In fact, every person who has a general (physical, convicted or limited convicted person under the age of sixteen) and a special (presence of citizenship of Ukraine) of a crime subject, starting from the President of Ukraine and ending with ordinary residents, can actually commit treason. The presence of the citizenship of another state does not mean that a person automatically loses Ukrainian citizenship, as there is an appropriate procedure for termination of citizenship of Ukraine. However, the rules on the loss of citizenship are difficult to apply in practice, in the absence of a mechanism for confirming the receipt of foreign citizenship, since there are often cases where another state does not recognize its obligation to inform Ukraine of granting its citizenship to one or another person.

The peculiarities of the subjective part of the crime «State treason», committed solely with direct intent, are investigated, since the corresponding crime is described as having a formal composition. Direct intent is also followed from its purpose – to cause damage to sovereignty, territorial integrity and inviolability, defense capability, state, economic or informational security of Ukraine.

Groups of adjacent syllables of crimes are identified with the crime of treason as well as their general and, most importantly, demarcation features. Peculiarities of punishment for state treason are analyzed. The preconditions for the release from criminal responsibility for state betrayal are defined: the transition to the enemy's side in conditions of martial law or armed conflict is expressed in

giving consent to such cooperation; preparation for espionage (receiving a criminal assignment and giving consent to its execution) as well as preparation to render assistance to a foreign state, foreign organization or their representatives in conducting subversive activities against Ukraine (receiving a criminal offense and granting consent to its execution), provided that these acts were committed on the basis of a preliminary task of a foreign state.

Key words: state treason, transition to the side of the enemy, espionage, subversion, national security, territorial integrity and inviolability, citizen of Ukraine, criminal liability.

Підписано до друку 03.01.2019 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Зам. № 174-18.
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.